

kal nagyobb mélységben és részletességgel (pl. egy jelentésben található táblázatot azonosítani és hozzákötni egy adatbázis másik tételéhez). A könyvtárosok, akik ismerik használóik gondolkodásmódját, rengeteg időt takaríthatnak meg számukra ilyen eszközök alkalmazásával.

A könyvtárosok az információ-visszakeresés specialistáiból navigátorokká és expedíciós kalauzokká válnak az ismeretek világában. A navigátoroknak birtokában kell lennie a keresőeszközök lehető teljességének, és hatékonyan kell tudnia használni őket, mert csak így töltheti be értéknövelő szerepét. Az ismeretek táguló világában a könyvtáros új területekre induló expedíciók tagja és vezetője lehet, új ismeretforrásokat fedezhet fel fizikai, eljárás- és szellemi értelemben egyaránt.

A referenzskönyvtárosokból információelemzők és ismeretértelmezők válnak. Az információtartalom gyors növekedése következtében a használó segítségre szorul a számára szükséges információ kiemelésében és saját szempontjából való kiértékelésében. A könyvtárosok mindeddig elzárkóztak ettől a szereptől, az igény mégis tagadhatatlan; bizonyítja ezt az információs brókerek megjelenése is.

A könyvtárosoknak tényleges partnerekké és oktatókká kell válniuk. A könyvtárosoknak nemcsak egymással, hanem használóikkal is kapcsolatokat kell kiépíteniük. Ráadásul olyanokkal is, akiket közvetlenül nem is ismernek, tőlük távol élnek, s a kooperációt igen rövid idő alatt kell megteremteniük. Hagyományos oktató szerepüket folytatva elsősorban a megfelelő források megtalálására és kiértékelésére kell másokat is megtanítaniuk.

Mi következik mindebből az oktatásra, tanulásra és kutatásra nézve a 21. században?

A web nyilvánvalóan megköveteli, hogy mindenki rendelkezék az információ-visszakeresés készségeivel, beleértve azt is, ami korábban a könyvtárosokra hárult, vagyis a források verifikálás-

sát és megvizsgálását. A felnőttoktatás kiterjedése, az egész életen át tartó tanulási folyamat, de a vállalatok igényei is hangsúlyozzák ezt a követelményt.

A probléma nem korlátozódik a felsőoktatásra vagy a könyvtárakra; újra kell fogalmazni minden közintézmény szerepét, amely az információ előállításával és elosztásával foglalkozik (iskolák, kórházak, könyvtárak, parkok, múzeumok, televíziók, rádiók, községi számítógépes hálózatok, nyilvános hozzáférési pontok, nonprofit információs szolgáltatók stb.).

A különböző szerepek, különösen ami a felsőoktatást és könyvtárait illeti, nagyban függenek attól, milyen irányban fejlődik a társadalom az elkövetkező 10–20 évben. A leghelyesebb többféle lehetőséggel számolni. A vizsgálódások az egyén és a társadalom közötti feszültségre, valamint a közösségekben mutatkozó kohéziós és fragmentációs trendekre utalnak, valamint az információ áruként vagy közjöként való felfogására. E tényezők segítségével mátrixokba foglalhatók a társadalomnak, a munka világának és a felsőoktatási-könyvtári változásoknak a lehetséges irányai (lásd 1., 2., 3. ábra).

Meg kell értenünk, milyen a web, és miért nem könyvtár. Számolnunk kell azonban vele, mert egyre többen úgy hiszik, hogy helyettesíti a könyvtárat. Kompenzálnunk kell hiányosságait, és meg kell erősítenünk a könyvtárak szerepét. Tudnunk kell, mit jelent a web és a könyvtár közötti különbség a könyvtárak és a könyvtárosok jövőjére, valamint az oktatás, tanulás és kutatás 21. századi jövőjére nézve. Ha a felsőoktatás és a könyvtároság nem foglalkozik haladéktalanul ezekkel a problémákkal, ez kikezdheti az ismeretgazdálkodás jelenlegi alapjait.

/GRIFFITHS, José-Marie: Why the Web is not a library? = FID Review, 1. köt. 1. sz. 1999. p. 13–20./

(Papp István)

Webalapú nyilvános online katalógusok: a hagyományoktól az innováció felé

Elvárható lenne, hogy egy innovatív környezet innovatív termékek születéséhez vezessen. A webalapú nyilvános online katalógusok azonban nem bizonyulnak ilyennek, mert szerkezetük, karbantartásuk és kezelésük túlzottan ragaszkodik a könyvtári hagyományokhoz. Az is csak a fejlődő információtechnika nyomásának, ezen belül az internet megjelenésének köszönhető, hogy a kézi

katalógusokat hűen tükröző első generációt egy második követte, amelyben már megjelentek a kereskedelmi adatbázisoknál használt hasonló visszakereső technikák.

A katalógusok fő funkciója – a webalapúaké is – az, hogy egyrészt egy mű bizonyos adatai alapján megtaláljuk annak lelőhelyét, másrészt hogy egy keresett témához kikereshessük az adatbázis-

ből az odatartozó dokumentumokat. A felhasználók zöme téma szerint keres, eközben többnyire vagy fennakad már a tárgy korrekt leírásánál, vagy belefut a kapott információözönbe.

A nyilvános online katalógusok fejlesztése mindmáig a felhasználói interfész és a visszakereső rendszer tökéletesítésére irányult. A rendszerrel folytatott párbeszédben nagy szerephez jutott a normalizálás és homogenizálás. A keresőmechanizmusoknak túl kellett jutniuk pl. a klasszikus Boole-algebrán és a pontos egyezésen alapuló technikákon. Ugyanakkor nem sok erőfeszítés történt a hagyományos katalogizálási szabályokat tükröző MARC formátummal szakító adatbázisok kialakítására. A szerzők olyan projekt résztvevői, amelynek célja a modern eszközök optimális felhasználását fékező elavult koncepciók kiszűrése.

Innováció a hagyományokkal szemben

A forradalmian új technikák bevezetésének mindenütt három fázisa van: először a legkisebb ellenállást követve leutánozza a régit, azután már javít a régin, végül a benne rejlő lehetőségek kiaknázásával új irányt ad a fejlődésnek. A webalapú nyilvános online katalógusoknál valahol az első és második szakasz között vagyunk.

Egy új technika érvényesülésének fontos feltétele a társadalmi befogadhatóság. Ez a mi témánkban már igazoltnak vehető, hiszen az online katalógusokat tömegesen használják. Az internet innovatív közegében e katalógusok felhasználóbarátabbá váltak. Kikoptak a parancsnyelvek és funkcióbillentyűk, és a rendszerrel folytatott párbeszéd eszközei uniformizálódtak is a web szabályai szerint. Bármely katalógus a konkrét cím vagy jelszó ismerete nélkül bárkinek bárholnan hozzáférhető. Minél könnyebb, annál szélesebb körű lesz a használat, amit az eredmények letöltésének és továbbításának vonzó lehetősége még tovább bővíti.

Mindazonáltal az internet hatása nem egyértelműen pozitív: a bibliográfiai adatbázisok megtartották hagyományos szerkezetüket, és nem profitaltak az őket körülvevő innovációból.

Könyvtári hagyományok a környezethez való alkalmazkodással szemben

A 80-as évek előtt voltak úttörők, akik könyvtárak számítógépes rendszereit maguk fejlesztették, sajnos azóta általánossá vált a profi fejlesztőcégek standard termékeinek átvétele.

A web egyik legfontosabb jellemzője a hipertextkapcsolatok alkalmazása. Ez nagyon hasznos lehetne a könyvtári katalógusoknál, ahol már a hagyományos manuális technika is alkalmazta a „lásd” és „lásd még” kereszthivatkozásokat. A mai

webalapú katalógusok viszont a dokumentumok között csak a közös elemek – pl. szerző, tárgy, cím szavai – szerint képesek kapcsolatot teremteni, mivel megtartják az eredeti, alapjában MARC formátumot. A MARC legfeljebb hierarchikus kapcsolatrendszerek leképezésére alkalmas. A hipertext struktúrájú webkörnyezethez való jobb alkalmazkodás érdekében át kellene térni más, pl. az SGML jelölőnyelven alapuló formátumokra. Az SGML segítségével indexelhető és visszakereshető mind a dokumentum, mind annak komponensei, nemcsak a megszokott Boole-algebrai és helyzeti operátorok útján, hanem új eljárásokkal, pl. a relevanciaszint vizsgálatával is. Továbbá: a felhasználó folyamatosan navigálhat tovább az adatbázisban és adatbázisok között, közben tarthatja az indexelés, megjelenítés és kinyomtatás formátumát stb.

A MARC szerkezete szigorúan kontrollált. Évekbe telik, mire egy módosítását keresztülviszik. Bár változó mezőhosszakat enged meg, a 100 000 karakteres maximális hossz csak a hagyományos könyvtári rekordokhoz elég, teljes szövegű adatbázisokhoz nem. (Az SGML-ben ilyen korlát nincs.) A merev szerkezet nem ad helyet linkek elhelyezésére. Ha viszont új formátumra térünk át, újra kell gondolni a katalogizálás egész filozófiáját és gyakorlatát. Egyes intézmények – az OCLC, a WWW-konzorcium és a Kongresszusi Könyvtár – már kutatják a lehetőségeket a bibliográfiai leírásnak az internet céljára alkalmasabb, nyitott kódolására. A Kongresszusi Könyvtár 1998-ban közzétette az USMARC adatok SGML formátumú kódolását definiáló dokumentumot és a MARC-SGML konvertáló szoftvert, miután a WWW-konzorcium 1997-ben publikálta az SGML egyszerűsített, egyben HTML-utód változatát, az XML (eXtensible Markup Language) szabványt. Az XML segítségével nemcsak a weblal megjelenését, hanem tartalmának szemantikai struktúráját is le lehet írni.

A webalapú katalógusokban még nem lehet vándorolni tezaurusz jellegű kapcsolatok alapján. A manuális hagyományok szerinti tárgyszavas keresésnél a felhasználó szerepe a felismerés, viszont online üzemmódban a keresőkérdést önmagának kell megfogalmaznia. A webalapú nyilvános online katalógusok alkotói elmulasztották az ennek megfelelő stílusváltást.

A webtechnológia adottságait a webalapú nyilvános online katalógusok most még kevéssé használják ki. Igazán nagy viszont a haladás abban, hogy létrejött a korlátlan kommunikáció egymástól eltérő hardver- és szoftverplatformok között. E kommunikáció kulcsa a Z39.50 protokoll, amely rendkívül rugalmas mind a dokumentumformátumok (katalógusrekord, kép, hang, számszerű adat, teljes szöveg stb.), mind a keresőkritériumok specifikálása tekintetében.

Az egymással hálózatba kapcsolódó könyvtárak az elosztott ügyfél-kiszolgáló (kliens-szerver) architektúrában számos új funkciót képesek számitógépesíteni: pl. az osztott katalogizálást, a rekordok exportálását és a könyvtárközi kölcsönzést. A nyilvános online katalógusok használói helyi munkaállomásokról egyetlen interfésszel sokféle rendszerhez képesek hozzáférni a szerverek, keresőmotorok vagy adatbázisok sokféleségétől függetlenül.

Könyvtári hagyományok az adaptációval szemben

A nyilvános online katalógusokban jelen lévő, a kézi gyakorlatból származó katalogizálási szabályok hozzájárultak ahhoz, hogy megmaradt a szakadék a laikus végfelhasználók céljai és könyvtárosi gyakorlat között. Tipikus példa erre a következő:

A fő belépési pont elavult koncepciója

A webalapú katalógusokban nem sikerült szakítani a szerzőség mint fő belépési pont hagyományával, pedig automatizált körülmények között nincs értelme annak a kérdésnek, hová kerüljön a bibliográfiai rekord a katalógusbejegyzések rendezett sorában, nincs értelme tehát a hozzáférési pontok közötti különbségtételnek. A felhasználót nem érdekli, hogy a szerző a MARC rekord 100-as vagy 700-as címkéjénél van-e bejegyezve, és a keresőrendszernek sem kell ezt megkülönböztetnie.

Elavult modell: az ISBD

Az automatizált katalógusok fejlesztésekor nem sikerült szakítani a bibliográfiai adatokat megjelenítő ISBD formátummal, pedig elektronikus környezetben elválhat a csereformátum a megjelenítés képétől. Az ISBD védői azt hozzák fel, hogy az olvasók ezt szokták meg a katalóguscédulákon. Valójában a legtöbb jelenlegi és talán az összes jövőbeli online-katalógushasználó sohasem találkozik katalóguscédulákkal, megszokottnak csak a könyvtárosok érzik.

Az automatizált környezetben a rendszer az információt egészen más formában tárolja és továbbítja, mint ahogy megjeleníti. Ezért nincs értelme, sőt igazolhatatlan redundanciához vezet, ha pl. a „Cím” címkéjű mezőben megjelennek a szerzők, koordinátorok és előszóírók.

Elavult szokás: a szakmai nyelvezet használata

A könyvtári hagyományok okozzák, hogy a címkemezőkben olyan belterjes jelölések is szerepelhetnek, mint „További szerző” vagy „További belépési pont”, ami a szerzőségi adatok tradicionális felfogásából származik. Automatizált környe-

zetben a rekord egyedi, és számos egyenértékű hozzáférési pontja lehet. A végfelhasználót kétségtelenül zavarba hozza, ha nem érti a katalógus szervezettségét, és pl. a „Szerző” címkéjű mezőben az elsődleges belépési pontot azonosító ilyesmit talál: „OCLC. Szimpózium. (1977: Washington, D. C.)”. Manuális körülmények között a keresés felismeréssel történik, de itt saját keresőkérdést kell feltennie! Az is baj, ha a köznapi nyelvtől eltérő olyan kifejezésekkel kell találkoznia, mint „Boole-operátor”, „szerzőség”, MARC vagy ISBD. A felhasználó elriasztása a költségesen felépített rendszer kihasználatlanságához vezet.

A képernyőoldalak hiányos tervezése és megjelenítése

A kutatók ismételtlen találkoztak gyengén kivitelezett képernyőoldallal: hiányzott az oldalcím, hiányzott vagy félrevezető volt a mezőcímké, vagy a szöveg félreérthető rövidítésekből állt össze. A katalogizálás persze más, ott szabványos rövidítések vannak, de ezek a laikus számára nem közerthetőek. Az oldalak gyakran zsúfoltak, mert – ragaszkodva a megszokott dokumentumleíráshoz – feltüntetik az adott szituációban kevésbé fontos adatokat is; a web erre inkább kattintással kibontható linkeket kínál. Az ikonok alkalmazása is néha elfajul: a felhasználó által nehezen dekódolható utasítások és funkcióbillentyűk helyettesítésére még nehezebben dekódolható, szubjektív ábrácskák jelennek meg.

A keresőmechanizmusok alkalmatlanok a felhasználói igények kielégítésére

A felhasználói felület barátságossága érdekében feláldoztak néhány fontos keresési lehetőséget. A webalapú nyilvános online katalógusok megvalósításából kimaradt az olyan nemlineáris, többirányú és rugalmas böngésző eljárás, amelyben lehetőség lenne navigálásra, láncolásra, összekapcsolásra és relációképzésre. Néhány katalógus még a keresőfogalom közvetlen kijelölését sem engedi meg az indexből, és csak némelyik tud kereszthivatkozásokat figyelembe venni.

Általában minden online katalógusban lehet szerző, cím és tárgyszavak szerint keresni, és a kijelölt mezőkben lehetséges szabad szövegű keresés is. Mindazonáltal az átlagfelhasználó nem képes egy adott pontból kiinduló keresőstratégiát kidolgozni, tárolni, majd ismét alkalmazni ezt a stratégiát, vagy olyan keresőrendszert használni, amelyben kombinálni lehet a keresés eredményeit.

Az elemzés alá vett webalapú nyilvános online katalógusok félúton vannak az első és második generációs rendszerek között, mert nem minden második generációs elvárást teljesítenek. A felki-

nált opciók általában kevésbé kidolgozottak, és kevésbé rugalmasak, mint a lokális, vagy telnettel elérhető katalógusoknál.

Következtetések

A webalapú nyilvános online katalógusokban makacsul fennmaradt a kézzel vezetett könyvtári katalógusok struktúrája. A bibliográfiai rekord szerkezete továbbra is a katalógizálási szabályok által előírt mezőkön alapul. Olyan új, az SGML nyelvre épülő formátumok alkalmazásával kellene próbálkozni, amelyek szerkezete elősegíti valódi hipertext-adatbázisok létrehozását.

A jövő könyvtárának integrálnia kell a katalógizálást, indexelést és a teljes szövegű online adatbázisokat, lehetővé téve az információkhoz való univerzális hozzáférést. A MARC többé nem lehet a bibliográfiai adatok kódolásának egyedüli formátuma. Úgy kell átalakulnia, hogy képes legyen a korszerű rendszerek által igényelt opciókra is.

A mai online katalógusok felhasználói felületét professzionális nézőpontból alakították ki. A könyvtári hagyományok súlya kötelezővé teszi pl. a katalógizálási koncepciónak megfelelő, a nem szakmai közönség számára nehezen érthető szakkifejezések és rövidítések használatát. Az információ megjelenítésére használt módszer is alig felel meg az ilyen típusú felhasználóknak. A mezők címkézésében felismerhető a kézi gyakorlatra való atavisztikus visszaütés. Újra át kell gondolni a módosítási szabályokat is. Különös, de nincsenek speciálisan az automatizált környezetben végzett információkezelésre vonatkozó katalógizálási szabályok sem.

A számítógépes katalógizálás első generációja a kézi eljárások elektronikus tükörképe volt. A webalapú automatizált katalógusok bevezetése nem szolgálta az alapvető struktúrák módosítását, emiatt folyamatosan felfedezhető a második gene-

rációs rendszereket jellemző ballaszt: továbbra is a katalógusrekord az alapegység, a katalógus-adatbázisok szerkezetének alapvonala. A hagyományos Boole-algebrai műveleteken és a pontos adategyezésen alapuló keresési módszerek sokszor megakadályozzák, hogy a felhasználók korrekt választ kapjanak keresőkérdésükre. Találni kell ezeken túlmutató mechanizmusokat, amelyek az interneten működő keresőrendszerekhez hasonló lehetőségeket nyújtanak.

A technika mára túllépett pusztán segédeszköz szerepkörén, és sok szempontból a szakma fejlődésének húzóerejévé vált. Különösen a bibliográfiai ellenőrzés és az információ-visszakeresés területén korábban soha nem volt, fontos lehetőségek nyíltak meg a sebesség, a pontosság, az átfogó jelleg, a minőség és a tartalom javítása előtt, de ehhez ki kell üzni néhány régi szellemet a szakma gondolkodásából. A régi nagygépes könyvtári rendszerekről át kell állni a kliens-szerver platformra. A nyilvános online katalógushoz be kell vezetni a Z39.50 protokollt. Mivel ez a szabvány túl általános, és nem csak bibliográfiai használatra találták ki, a különféle alkalmazások mindegyikéhez külön profilt kell majd kialakítani.

Az internetnek nemcsak pozitív hatásai voltak az automatizált nyilvános katalógusok fejlődésére. Bizonyos mértékig elkendőzte ennek az információ-hozzáférési és -visszakeresési módnak számos problémáját, úgyhogy a hagyományos keresőmotorok fölé épített hálózati technológia nem hozta meg a remélt eredményeket.

ORTIZ-REPISO, Virginia-MOSCOSO, Purificación: Web-based OPACs: Between tradition and innovation. = Information Technology and Libraries, 18. köt. 2. sz. 1999. p. 68-77./

(Góth László)

Információs-könyvtári konzorciumok, kiadók és előfizetési ügynökségek

A konzorcium az információk hasznosítóinak, felhasználóinak olyan társulása, amely az információforrások közös megvásárlására és használatára jön létre.

E tekintetben az úttörő az OCLC volt, mégha megalakulásakor nem is nevezték konzorciumnak a fentiekben definiált társulást. A 70-es és 80-as években a konzorciumok területi alapon keletkeztek.

A 90-es évek fejleménye: megszületik a konzorcium mint szakfogalom, s az érdeklődés homlokterébe a gazdasági-gazdaságossági kérdések lépnek, mindenekelőtt azok a törekvések, hogy a kiadókkal a könyvtárak és információs intézmények az egyszeri vétel és a résztvevők mindegyike általi használat elvének érvényesítésével az elektronikus kiadványokkal való optimális ellátás érdekében előnyös megállapodásokat érjenek el.